

Mišo Kulić<sup>9</sup>

## Virtuelni humanizam i smisao neprijateljstva modern kulture

### Sažetak

U tekstu se tematizuje istorijski kontekst nastanka totalitarizma i ujedno pokazuje smisao današnjeg "mekog totalitarizma" koji u odnosu na onaj istorijski postaje apstraktan i depersonalizovan. Moderni totalitarizam se javlja u vidu neoliberalnog koncepta društva koji jedinu vrijednost vidi u tržišnoj kao profitnoj vrijednosti. Neoliberalni univerziteti, kao i bolonjska koncepcija univerziteta su izraz te neprijateljske tendencije prema svakom obrazovanju i kulturi koje ne donosi profit, odnosno, prema svakoj nauci koja počiva na slobodnoj i kritičkoj misli. Ovaj oblik totalitarizma je po prvi put u istoriji uspio da novovjekovni humanistički karakter

---

<sup>9</sup> Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet  
kulicmiso@gmail.com

kulture i obrazovanja pokaže u značenju njihovog neprijateljstva prema modernom čovjeku i društvu.

Ključne riječi: *virtuelno, humanizam, moderna kultura, totalitarizam, neoliberalizam, fašizam, depersonalizovano obrazovanje.*

## Virtual humanism and enmity meaning of modern culture

### Summary

The text deals with the historical context of the emergence of totalitarianism and at the same time shows the meaning of today's "soft totalitarianism" that, in relation to that historical, becomes abstract and depersonalized. Modern totalitarianism arises in the form of a neoliberal concept of a society that sees the only value in a market as a profit value. Neoliberal universities, as well as the Bologna concept of the university, are the expression of this enmity tendency towards any education and culture that does not bring profit, that is, towards any science based on free and critical thought. For the first time in history, this form of totalitarianism, has succeeded in presenting the modern humanistic character of culture and education in the meaning of its hostility towards modern man and society.

Key words: *virtual, humanism, modern culture, totalitarianism, neoliberalism, fascism, depersonalized education*

Kada je francuski filozof i sociolog Žak Elil, 23 juna 1945 godine, mjesec i po dana nakon kapitulacije nacističke Njemačke objavio tekst pod naslovom: *Hitlerova pobjeda?*<sup>10</sup>, to je u egzaltiranoj javnosti, koja je nakon svih teških godina ratnih patnji konačno dočekala slobodu, ovo Elilovo pitanje koje uopšte ne skriva konstataciju o Hitlerovoj pobjedi, morala doživjeti kao nešto krajnje zaprepašćujuće. Posmatrajući taj događaj iz današnje perspektive, čini se da je to bio ne samo gest lične hrabrosti Žaka Elila, već da je on isto tako zbunjući i zbog toga što dolazi od Elila kao aktivnog učesnika francuskog pokreta otpora, dakle od nekoga koji je i sam učestvovao u porazu Hitlerovog nacističkog režima.

Povod da napiše ovaj tekst Elil je našao u dva Hitlerova saopštenja u kojima je Hitler, mjesec dana prije konačnog poraza, proglasio potpuno izvjesnu nacističku pobjedu i to u trenutku kada je svima, a pogotovo samom Hitleru bilo jasno da se njemački poraz ne može spriječiti. Međutim, Elil bježi od površnosti neposrednog i pojednostavljenog tumačenja Hitlerovog proglašenja

---

<sup>10</sup> Jacques Ellul, "Victoire d'Hitler?", article paru dans *Réforme*, 23 juin 1945.

pobjede kao nečeg što bi se lako moglo objasniti samo njegovim očajničkim pokušajem ohrabrenja demoralisane njemačke vojske. Zbog toga bi i tumačenje Hitlerove izjave kao one koja ima jedino marketinšku svrhu podizanja morala, za Elila bilo isuviše komotno objašnjenje, jer je, podvlači Elil, *Hitler sve što je rekao i uradio*. Zato, misli on, i sa ovom Hitlerovom izjavom moramo biti oprezni, ne smijemo olako da prihvatimo to što je on objavio svoju pobjedu u trenutku kada je vrlo dobro znao da su njegove armije poražene. To je i razlog zašto Elil smatra da Hitler *i nije imao u vidu vojnu, već političku pobjedu*. Nije prvi put u historiji, kaže Elil, da vojno poraženi politički porazi svoga pobjednika, za što su primjer vojske Revolucije i Carstva, koje su iako poražene, kasnije, kao svoje nasljeđe, tokom XIX vijeka širom Evrope prenijele ideju Republike i Slobode. Žak Elil nema dilemu da se za razliku od prethodne liberalno demokratske, ovaj put radi o pobjedi Hitlerove totalitarne političke ideje. Zbog toga Elil i odbija da Hitlerovu izjavu o pobjedi tumači samo kao onu koja ima isključivo propagandnu svrhu i kojoj se utoliko još jedino može rugati, jer takvo tumačenje nesvjesno stoji u funkciji

skrivanja totalitarnih temelja monstruoznog nacističkog režima. Tumačiti i predstavljati Hitlera samo kao nekog mentalnog poremećenog zločinca kome su u nekom trenutku volšebno ljudi masovno povjerovali i, koji se na kraju u svom porazu davi u tragikomičnim izjavama, zapravo skriva suštinsko zlo, jer se time sav užas stvaranja nacističkog režima posredno eskulpira njegovim navodnim ludilom, kao što će se to kasnije u brojnim objašnjenjima uglavnom i dešavati.

Hitler je stvorio prvu pravu totalitarnu državu, ali, u Evropi je i prije Hitlera postojala duga tradicija koja je pripremala njegovu pojavu. Hitler je samo doveo do vrhunca ono što je već postojalo u idejama Makijavelija, Rišeljea i Bizmarka, kao i državama koje su još od 1918. živjele u toj vrsti diktature i totalitarizma. Hitler je, piše Elil, zapravo samo proširio postojeći virus totalitritizma i ubrzao njegov razvoj. Tako je Hitler stvorio državu koja je za kratko vrijeme postala čudesno moćna i za ostatak svijeta gotovo potpuno premoćna u svim sferama organizacije države: nauci, privredi, tehnologiji, vojsci, upravi... i koja je, razumije se, na osnovu te zadobijene ogromne moći bila kadra da povede totalni rat. Svaki

muškarac, svaka žena, svaka institucija, jednom rječju sve, uključujući i najintimniji život bilo je upregnuto u ratne ciljeve državne politike. S obzirom na činjenicu da se ratni ciljevi obezbjeđuju ratnim pravilima sa kojima se svi građani države moraju uskladiti, to i totalna mobilizacija mora uvijek da počiva na ratnim pravilima, a to znači da je ona zapravo samo oblik ukidanja individualnih prava i sloboda građana. Tako se već tada pri nastanku nacističke ili fašističke države vidjelo da nema totalitarne države bez totalne mobilizacije, odnosno da je totalna mobilizacija temeljni način kojim se izgrađuje i funkcionira totalitarna država.

Da bi demokratske države mogle da se suprotstave nacističkom zlu, kaže Elil, i one same su morale da postanu totalitarne, da se apsolutno efikasno organizuju, odnosno da sav društveni i državni život usmjere ka samo jednom, ratnom cilju. S druge strane, kaže Elil, totalna mobilizacija je imala za posljedicu da su demokratske država sebi dodjelile apsolutnu vlast. Time smo, kaže Elil, krenuli Hitlerovim putem, naime putem uspostavljanja totalitarne države koja u svojim rukama drži sva finansijska i ekonomska sredstva, te po prirodi stvari tehničare

postavlja kao najvažniji sloj u društvu. Država sve svoje poslove počinje da obavlja preko tehničara, ograničava se sloboda, odbacuje jednakost, pravo na kulturu, jednom riječju opšta birokratizacija države i društva postaje nova stvarnost. Šta je to, ako nije diktatura, pita se Elil. Zapravo to je stvarnost apsolutističke države u kojoj tehničari dominiraju u svim oblastima upravljanja državnim i društvenim životom.

Zato se može očekivati, piše Elil, da se već sutra u svim zemljama svijeta uspostave prerusene diktature kao nužnost na koju nas je naveo Hitler. I to je još jedna Hitlerova pobjeda. Vjerovanje u obećanje da će se nakon rata države dobrovoljno odreći svoje zadobijene moći i nametnutih ograničenja je vjerovanje koje je krajnje naivno. Mnogo pričamo o demokratiji i slobodi, kaže Elil, ali više niko ne želi da u njima živi. Država radi šta hoće, jer smo joj prepustili sve naše odgovornosti. Čak je i pozivanje na duhovne vrijednosti, kao neko posljednje preostalo sredstvo kojim bi nacije mogle pružiti otpor apsolutnoj dominaciji države nad slobodom pojedinca, postalo nešto što je, ako tačno iščitavamo Žaka Elila, već kompromitovano, jer je u međuvremenu upravo Hitler

pronašao nevjerovatnu formulu za stavljanje duhovnog u službu materijalnog. To je formula čija je namjena da isključivo služi sticanju ekonomske i vojne moći. Postepeno ćemo i mi krenuti tim putem, piše Elil, pa zato Hitlerova pobjeda i nije u formi, već u suštini. Svakako treba reagovati protiv daljeg jačanja države, planske ekonomije, policije, socijalne pomoći, ali bismo tada protiv sebe imali cjelokupnu naciju, kaže Elil, zato što reagujemo protiv stvari koje se smatraju dobrim, ali i zato što više nikoga ne zanima sloboda u odnosu na državu. Ne postoje nikakva politička i tehnička sredstva da taj proces uništavanja svih duhovnih vrijednosti zaustavimo, jer njemu mogu odoljeti, kaže Elil, samo oni ljudi koji neće pristati na ropstvo koje ova civilizacija donosi.

Nakon gotovo punih 75 godina od pojave teksta Žaka Elila *Hitlerova pobjeda?* današnja stvarnost u mnogo čemu potvrđuje opravdanost njegovih kritičkih razmatranja i rezigniranih predviđanja. Bez sumnje, u tu vrstu dragocjenih kritičkih uvida spada i Elilovo upozorenje na opasnost daljnje transformacije liberalnih demokratskih država u pravcu totalitarizma, kao i turobna konstatacija da se više ne vide nikakva politička i tehnička

sredstva kojima bi se taj proces mogao zaustaviti. Istorijsko iskustvo uči, kaže Elil, da države svoju moć nikada dobrovoljno ne ograničavaju, nego naprotiv, da uvijek teže njenom uvećanju u odnosu na slobodu građana. Takođe, od posebne važnosti je i Elilova konstatacija o tome da danas nemamo Hitlerovu diktaturu, mistiku i totalitarizam, ali da i dalje kao njegovo nasljeđe imamo diktaturu, mistiku i totalitarizam. Time se jasno kazuje da je nacizam na kojem je temeljila Hitlerova totalitarna država samo jedan, a nikako nužan oblik svakog totalitarizma. Ipak, ako je Hitler stvorio prvu pravu totalitarnu državu u liku nacizma, a kao nasljeđe ostavio totalitarnu državu koja nije nacistička, onda je neki oblik nacizma ili fašizma svakako uvijek opasna i realna mogućnost u koji može da se razvije svaki totalitarni državni poredak.

Herbert Markuze (Marcuse, 1977. str. 13-41) je u nekoliko svojih studija iz tog predratnog vremena, a posebno u radu: *Borba protiv liberalizma u shvatanju totalitarne države* dijalektički razvijao tezu da liberalizam i totalitarizam nastaju u okviru istog poretka, te da je otud totalitarizam istovremeno reakcija na liberalizam i

nastavak liberalizma. Više je nego jasno da Markuze već tada smatra da je fašizam usko povezan sa liberalnim kapitalizmom upravo zato što je ista ekonomska osnova na kojoj nastaju i jedan i drugi oblik. U osnovi identično zapažanje će iznijeti i Maks Horkhajmer tvrdeći da su anarhizam i autoritarno državno upravljanje oni koji pripadaju istom kulturnom razdoblju. Zbog toga ne treba da čudi, ali ni da se ispusti iz razmatranja, da su u početku upravo liberalne države oduševljeno pozdravljale pojavu fašizma i nacizma, jer su u njima vidjele spas sopstvenog kapitalističkog poretka od opasnosti komunizma. Dakle, fašizam i nacizam nisu vidjele kao svog neprijatelja.

Međutim, veoma brzo se pokazalo da totalitarna moć nema namjeru da služi drugom, već jedino samoj sebi, jer jedino samu sebe vidi kao apolutni totalitet prema kome svi drugi treba da se upravljaju. Tako je liberalizam za totalitarizam postao nešto krajnje nemoćno, jer nije bio u stanju da sa svojom bolećivom idejom individualne slobode izađe na kraj sa sopstvenim ekonomskim i političkim protivrječnostima. Zbog toga se i razlaz liberalizma i totalitarizma brzo desio, ali time nije još rečeno u čemu je bila nemoć liberalizma spram

totalitarizma. Liberalna teorija imala je po Markuzeu taj nedostatak što je bivajući ideološki okrenuta samo pojedincu i njegovom pravu na ekonomsku slobodu koju je naturalistički tumačila, zapravo zanemarila totalitet društva. Liberalizam je bio spoj naturalizma i racionalizma, dok je totalitarizam po Markuzeu donio tu novinu spajanja naturalizma sa iracionalizmom. Pozivanje na prirodno pravo *Volka* apsolutizovalo je iracionalnost totalitarnog poretka. Taj uvid će kasnije kod frankfurtovaca biti često variran u značenju da i racionalizam i iracionalizam izrastaju u istom poretku.

Međutim, sličnost, ali i rezigniranost kritičke pozicije frankfurtovaca i Žaka Elila još je izraženija u poimanju istorijskog subjekta koji bi mogao da donese promjene u demokratijom i liberalizmom prerusene totalitarne države. Elil misli da nemamo mogućnost otpora, jer je moć tehnike koju je beskrajno podstakla totalitarna ideja ona za koju će kasnije u svojoj najčuvenijoj studiji: *Tehnika (ili ulog vijeka)*, kazati da ona ne podrazumijeva mašine, tehnologiju, ovu ili onu proceduru za postizanje određenog cilja, već da je *tehnika sveukupnost metoda racionalno razvijenih radi postizanja*

*apsolutne efikasnosti u svim oblastima ljudskog delovanja* (Ellul, J. 2010, str. 19). Današnja tehnika se ne može uporediti sa bilo čim u prošlosti; pojedinac zapravo nema izbor: može prihvatiti tehničku nužnost, gde će on sam biti pobjednik, ali samo tako što će sebe nepovratno baciti u tehničko ropstvo, kaže Elil. Od tehnike nema odbrane, rezignirano kazuje Elil. Tako je Elil opisujući tehniku kao aposlutnu efikasnost zapravo opisao suštinu primaljivosti totalitarizma za kapitalizam. Svakako, ovim je ujedno formulisano i moderno tehničko ropstvo koje nas definiše sve efikasnije i sve bolnije. Aposlutna efikasnost je apsolutni profit, jer je i jedina efikasnost ono što stvara profit. Profit stvara i obezbjeđuje tehnika, ona je ta apolutna moć prema čijoj strukturi koja garantuje efikasnost organizujemo cjelokupno društvo. Ona je, recimo i to: suština totalitarne moći.

S druge strane Kritička teorija društva koja nakon II svjetskog rata više ne vidi radničku klasu kao subjekt promjene, jer je, kako to posebno argumentovano pokazuje Herbert Markuze (Marcuse, 1989) u djelu *Čovjek jedne dimenzije*, naše društvo i mogućnosti njegove integracije pokoreno ne terorom, već snagom tehnologije i

to na dvostrukoj bazi: nadmoćnom efiksanošću i porastom životnog standarda. Zbog toga radnička klasa više i nije zainteresovana za radikalne promjene, i jedino što intelektualcu ostaje, misli Markuze u studiji *Represivna tolerancija* (Marcuse, 1966), što predstavlja zadatak i dužnost intelektualca jeste da čuva istorijske mogućnosti za koje izgleda da su postale utopijske. Zbog toga je zadatak intelektualca da neprestano radi na razbijanju konkretnosti ugnjetavanja, kako bi se otvorio mentalni prostor u kojem se društvo može prepoznati kao ono što jeste i ono što čini.

Tako se tehnika, tehnološka racionalnost kao ona iracionalna racionalnost suština moderne totalitarne države. To je "meki totalitarizam" koji ne demonstrira otvoreni teror, ali on je u formi "demokratskog totalitarizma" samo do trenutka kada će moći da utvrdi da je njegova tehnološka nadmoć postala nedvosmislena. Tada će, kao i u Hitleroveo vrijeme, nastati prava opasnost po sudbinu društva i, možda čovječanstva. Zato i današnji govor o vezi totalitarizma i fašizma ima samo prividno drugačiji oblik nego u vrijeme njihovog nastanka. Tehnološka struktura totalitarizma neoliberalnom obliku kapitalizma daje gotovo neodoljivu privlačnost, jer je to

totalitarizam koji ono totalitarno skriva u svojoj tehnologiji. Tehnologija stupa na mjesto ideologije, te tako tehnološka struktura totalitarizma postaje isto što i totalitarna struktura tehnologije, odnosno ideologija se pojavljuje samo kao tehnologija. Tehnologija proizvodi novi tehnološki oblik integracije ljudi u kojem privid živi kao istinska stvarnost. Tehnološko otuđenje stvara privid integracije pojedinaca, ali u osnovi integracija je oblik novog tehnološkog ropstva u kojem se bog te nove tehnološke religije siromašnih zove efikasnost. Efikasnost je to staro totalitarno ratno pravilo koje sada u novim okolnostima dobiva lik tehnološkog pravila sa kojim se svi moraju uskladiti. Tako se tehnološko pravilo pojavljuje kao oblik totalne mobilizacije, jer totalna mobilizacija ima samo jedan cilj, a to je efikasnost.

Međutim, tehnologija se ne pojavljuje samo kao sredstvo za efikasnost, ona je sama ta efikasnost koja od svakog pojedinca svuda i u svakom trenutku zahtjeva efikasnost. Ljudi postaju nesrećni ako na društvenim mrežama nemaju očekivani broj lajkova, doživljavaju istinske traume ukoliko zaborave svoj mobilni telefon, a elektronski mediji izručuju cunamije propagandnih poruka

koje lažno prikazuju kao informacije. Zapravo, totalitarna struktura tehnologije ukida informaciju i pretvara je u marketing, jer marketing stvara profit, a profit je jedino ono što je efikasno. Tako izrasta novi totalitarni monstrum u liku tehnološke kulture. Kultura je uvijek shvatana kao prostor obrazovnja duha, način na koji se postaje bolji čovjek i uspostavlja bolje društvo. Zbog toga je kultura uvijek i bila stvar obrazovanih ljudi, jer duh mora da se obrazuje, da učini napor da odnjeguje svoju ljudskost, da uspostavi sopstvenu slobodu svoga bića. Tako je kultura primarno bila shvatana kao nematerijalna vrijednost, vrijednost koja se ne može mjeriti materijalnim sredstvima. Međutim, princip efikasnosti totalizirajuće tehnologije po prvi put u istoriji ukida ovo humanističko značenje kulture i aposlutno ga transformiše u sredstvo porobljavanja. Kultura postaje samo ono što se može tehnološki proizvoditi i reprodukovati, naime samo ono što donosi profit. Profit ne može da čeka obrazovane ljudi, obrazovani ljudski duh, jer tada neće ni biti profita, pa zbog toga totalitarna tehnološka struktura ponovo pribjegava naturalizaciji, jer počinje da se obraća samo čovjekovoj tjelesnosti, nagonima, a za to, kao što se zna,

ne treba nikakvo obrazovanje. Sport i zabava postaju dominantni oblici kulture, zapravo to je ono što Gi Debor (Debord, 1967) naziva "društvom spektakla", vizuelnom obmanom koji stvaraju masovni mediji. Spektakl je u isto vrijeme, kaže Debor, rezultat i cilj vladajućeg oblika proizvodnje i predstavlja samo srce nestvarnosti našeg društva. Štaviše, spektakl je vladajući oblik našeg života i to u svemu: vijestima, propagandi, zabavi. Tako je tehnološka kultura apsolutizujući industrijsku kulturu po prvi put u istoriji kulturu učinila čovjekovim neprijateljem, jer kultura više nema ništa zajedničko sa obrazovanjem, već samo sa materijanim uspjehom, zapravo efikasnošću stvaranja profita.

I samo obrazovanje je tehnološki transformisano. Humboltovski univerzitet imao je za cilj nacionalni preporod baziran na univerzalnim evropskim vrijednostima slobodnog humanističkog obrazovanja i principu samostalnosti naučnog istraživanja, ali je prodor neoliberalne ideje, snažno ugrađene u bolonjsku koncepciju visokog obrazovanja, dovodeći u pitanje svako univerzitetsko obrazovanje koje ne donosi profit, ugrozio i sve ono tržišno neprofitabilno znanje na kojem se suštinski

jedino temelji ne samo nacionalni već i evropski identitet. To je i jedan od najvažnijih razloga zašto je bolonjski sistem obrazovanja, priznavajući jedino ono znanje koje donosi profit, a svako drugo proglašavajući u krajnjoj konsekvenci nečim nepotrebnim, zakonito doveo kako do marginalizovanja značaja nacionalnog identiteta, tako i do diskriminacije filozofije kao i svih drugih društvenih i humanističkih nauka. Postojeća struktura i način rada na ovim novim neoliberalnim univerzitetima postali su potpuno podređeni udruženoj tehničko-specijalističkoj i tržišnoj koncepciji, što je dovelo do nevjerovatne birokratizacije rada, tehnokratskog načina upravljanja visokim obrazovanjem i, u konsekvenci, stvaranjem pretpostavki za ukidanjem slobodnog i kritičkog mišljenja. Zbog toga, i svako naredno pitanje o smislu našeg individualnog i društvenog života biće nemoćno ukoliko stalno nema u vidu tehnološku strukturu totalizma kao totalitarnu strukturu tehnologije, odnosno kao tehnološku totalitarnu kulturu neprijateljsku čovjeku.

## Literatura:

- Ellul, J. (1945) *Victoire d'Hitler?* , article paru dans *Réforme*, 23 juin 1945: <http://maurice-darmon.blogspot.com/2009/07/jacques-ellul-victoire-dhitler-23-juin.html>
- Ellul, J. (2010) *La technique ou l'enjeu du siècle*, Paris: Armand Colin, 1954 (1963). *The Technological Society*, translated by John Wilkinson, Vintage Books, Random House, New York, 1964. *Tehnika ili Ulog veka*, Izdavač na srpskom jeziku: Anarhija/ blok 45, Porodična biblioteka br. 10, 2010.
- Marcuse, H. (1977), *Kultura i društvo (судуја: Борба против либерализма у схватању тоталитарне државе)*, Beograd: BIGZ.
- Marcuse, H. (1966), *Kritik der reinen Toleranz*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Mein, 1966. Preveo Aleksa Buha
- Marcuse, H. (1989), *Čovjek jedne dimenzije*, Sarajevo: V. Masleša - Svjetlost.

- Debord, G, *Društvo spektakla* (1967); Guy Debord: *La Société du spectacle*, Gallimard 1992; Guy Debord: *Society of the Spectacle*, trans. by Ken Knabb, Bureau of Public Secrets, 2002. Izdavač na srpskom jeziku: Anarhija/ blok 45. Porodična biblioteka br. 4, maj 2003. Preveo Aleksa Golijanin